

Міністерства освіти і науки України
Тернопільська обласна державна адміністрація
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди
Національної академії наук України
Українська асоціація релігієзнавців
Тернопільська єпархія Української Православної Церкви Київського Патріархату
Волинська православна богословська академія
Української Православної Церкви Київського Патріархату
Центр дослідження духовної культури
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
Тернопільський обласний осередок Наукового товариства ім. Шевченка
Тернопільське обласне об'єднання товариства «Просвіта»

МАТЕРІАЛИ

Всеукраїнської науково-практичної конференції «УКРАЇНСЬКЕ ПРАВОСЛАВ'Я У КОНТЕКСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ ТА СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ (ПАМ'ЯТІ МИТРОПОЛИТІВ ВАСИЛЯ (ЛИПКІВСЬКОГО) ТА ІОАНА (БОДНАРЧУКА)»

27–28 листопада 2014 р.
м. Тернопіль

Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27–28 листопада 2014 р., м. Тернопіль) / За заг. ред. д. істор. н. Е. Бистрицької (гол. ред.), д. істор. н. І. Зуляка, д. філос. н. О. Сагана, д. філос. н. Л. Филипович. – Тернопіль-Київ, 2014. – 256 с.

У збірнику опубліковано доповіді та повідомлення учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції «Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука)», що охоплюють широке коло проблем, пов'язаних з історією становлення та розвитку православ'я на українських теренах, його культурно-духовних традицій, особливостями державно-церковних, міжконфесійних і православно-міжцерковних відносин та участі видатних релігійних постатей у процесах українізації Православної церкви у контексті викликів часу. Збірник виходить на пошану митрополитів Василя (Липківського), з нагоди 150-ї річниці від дня народження, та Іоана (Боднарчука), з нагоди 85-ї річниці від дня народження і 20-ї річниці з дня смерті, які були біля витоків українського автокефального руху ХХ ст.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, духовних осіб.

Редакційну підготовку збірника здійснили: д. істор. н. Е. Бистрицька (гол. ред.), д. істор. н. І. Зуляк, д. філос. н. О. Саган, д. філос. н. Л. Филипович, к. істор. н. А. Кліш, У. Безпалько, свящ. О. Гах, свящ. В. Галак, І. Скоробогата.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Тернопільському національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 2 від 23 вересня 2014 р.).

Рекомендовано до друку Вченою Радою Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України (протокол № 16 від 7 жовтня 2014 р.).

СЕКЦІЯ 4. ВИДАТНІ ДІЯЧІ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я

Олександр Іценко (м. Рівне)

ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКА ОЦІНКА УАПЦ В. ЛИПКІВСЬКОГО У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ МИТРОПОЛИТА ОЛЕКСІЯ (ГРОМАДСЬКОГО)

Розглянуто філософсько-богословські погляди митрополита Олексія (Громадського) на УАПЦ, очолювану В. Липківським, яка виникла на Київському соборі 1921 р. Критико-аналітичним методом розглянуто ті зрізи творчої спадщини мислителя, в яких він аналізує феномен т. зв. «самосвятства» і встановлено, що О. Громадський репрезентував тих українських ієрархів, які негативно оцінювали «київські висвяти», вважаючи їх порушенням базової сакраментологічної традиції, освяченої історією та відображеної у церковних канонах.

Ключові слова: Василь Липківський, православ'я, церква, «самосвятство», єпископська хіротонія.

З часів послаблення ідеологічного тиску на гуманітарний науковий простір як в Україні, так і в інших пострадянських країнах, значно активізуються дослідження філософсько-релігійних поглядів не лише світських, а й релігійних мислителів, які так чи інакше впливали на суспільство і залишили по собі значну творчу спадщину, аналіз якої дає змогу реконструювати та інтерпретувати їх погляди. Одним із таких релігійних мислителів є православний ієрарх Олексій (Громадський), богослов та громадсько-релігійний діяч, екзарх Автономної Церкви в Україні 1941–1943 рр., погляди якого й до сьогодні залишаються недослідженими.

На даний час православ'я в Україні є розколотим на три гілки: УАПЦ, УПЦ КП та УПЦ. Лише остання визнана всесвітнім православ'ям, що не може не вносити в релігійний простір, а відтак і в суспільне середовище, певне напруження. Розколи в Українському православ'ї виявляли себе у часи особливих соціальних вибухів – це революція початку ХХ ст., період Другої світової війни, а також у часи розпаду СРСР. Митрополит Олексій жив у епоху двох розколів Української Церкви (1920-х рр. та 1940-х рр.) і залишив у своїй творчій спадщині роздуми над проблемами церковного життя, які не втратили актуальності й до сьогодні. Його богословсько-філософський доробок торкається цілого комплексу проблем, пов'язаних також і з автокефалією В. Липківського: питання Вселенського визнання цієї інституції, дієвість її таїнств, можливість поєднання з нею та приєднання її духовенства до інших церковних юрисдикцій. Дослідження поглядів цього релігійного мислителя дасть змогу зрозуміти причини та знайти шляхи до вирішення тих внутрішньоконфесійних проблем, які зараз існують в українському православ'ї.

Безпосередньої участі у автокефалізаційних процесах, що відбувалися в Києві і були пов'язані з Всеукраїнським церковним собором 1921 р. та діяльністю В. Липківського, О. Громадський не брав. На той час він не був єпископом і провадив свою громадсько-релігійну діяльність на Волині, яка на той час була частиною Речіпосполитої. Немає в нього й окремої праці, де б він спеціально концентрував увагу на ставленні до автокефалізаційної діяльності митрополита В. Липківського, проте у ряді праць о. Олексій зупиняється на цій проблемі і розмірковує над нею.

У роботі, присвяченій митрополиту Михаїлу (Єрмакову), О. Громадський, описуючи ці події, позитивно оцінює рішення патріарха Тихона, який посилав митрополита Михаїла своїм екзархом у Київ для «врегулювання протікання тамтешнього церковного життя, але було вже пізно». Олексій Громадський вказував, що екзарху «не вдалось, при всьому його такті і мужності, запобігти тій церковній драмі, яка іменується «липківщиною», або самосвятством» [1, с. 6–7]. Без благословіння кіріархальної Церкви частиною церковного народу та молодшого духовенства була утворена нова інституція – УАПЦ. Як бачимо, для О. Громадського

це «церковна драма». На перший погляд, виникає враження, що він був проти церковної автокефалії в Україні. Однак, пізніше він написав: «Я поставив, разом з братами-єпископами, собі ціллю – незалежність нашої Української Церкви, при автокефалії якої тільки і можливим виявляється відродження і розвиток цієї Церкви». І далі пояснював в чому особливість його розуміння церковної автокефалії: вона має бути «канонічною і законною...» [3, арк. 43]. Отже, базовим підґрунтям української церковної автокефалії (як і будь-якої іншої) для О. Громадського був принцип канонічності, як він традиційно розумівся церковною свідомістю.

Митрополит Олексій, визнаючи за Вселенською патріархією «першість честі», а відтак вважаючи беззаперечним її високий авторитет у православному світі, порівнює ставлення патріархії до хіротоній Старокатолицької, Англійської та Української Автокефальної Церков. «Вселенська Патріархія, – писав мислитель, – визнала законність Старокатолицької та Англійської ієрархій на тій підставі, що одноосібна хіротонія перших представників цих ієрархій знаходить собі історичні прецеденти і в Православній Церкві... Але про законність української висвятити в єпископи Липківського і його клевретів не може бути й мови, бо такого способу архієрейської хіротонії Вселенська Церква не знає і не може допустити» [2, с. 14]. Як бачимо, ієрарх відзначав, що практика висвят В. Липківського не може бути поставлена в один ряд навіть з «інославною» релігійними групами, оскільки порушує базові сакраменталогічні принципи не лише православної, а й взагалі християнської традиції. Не може вона сприйматись також і як ікономічна поступка (Олексій згадує одноосібну єпископську хіротонію*), адже, як вважав О. Громадський, навіть ікономія має свої межі і у ситуації з В. Липківським ці межі було порушено.

У одній зі своїх праць, митрополит Олексій описував особисту бесіду зі знаним вченим-богословом і істориком Церкви архієпископом Афіньським Хризостомом, під час перебування у Греції. Серед іншого О. Громадський піднімав питання «з приводу твердження українських самосвятів, що їх архієрейська хіротонія законна, бо вона ґрунтується на практиці стародавньої Александрійської Церкви». Для мислителя Хризостом є авторитетом, оскільки він «спеціально вивчав питання про початок християнства в Александрії...», а також про первісну історію Александрійської Церкви». При цьому Олексій свідчить, що Хризостом «не знаходить жодних підстав для виправдання «липківщини»». За свідченням вченого, продовжував митрополит Олексій, «в історії Александрійської Церкви є один випадок поставлення в єпископи Александрійські пресвітера Ахілли (311–313 рр.), на якого при обранні поклали руки пресвітери і народ, але це була зовсім не хіротонія, а тільки спосіб вираження згоди на обрання, хіротонію ж проводили хорєпископи. За хронографом Александрійського єпископа Євтихія (933–940 рр.), такий спосіб обрання александрійських єпископів існував від часів наступника св. Євангеліста Марка на Александрійській кафедрі Ананії до Єпископа Олександра, попередника Афанасія Великого. Згідно з цим хронографом, св. ап. Марк висвятив у єпископа Олександрійського Ананію і 12 пресвітерів. Останні, після кончини єпископа, мали обрати зі свого середовища разом з народом єпископа і висловити згоду на обрання покладанням руки на обраного, але про хіротонію тут не могло бути мови, бо хіротонізувати було кому. Той же хронограф відзначає, що в Александрії вже наприкінці II ст. було три єпископи, а в третій половині III ст. їх було вже двадцять. До часу обрання єпископа Ахілли (311–313 рр.) їх було, безсумнівно, більше, і вони, безсумнівно, хіротонізували єпископа Ахіллу, але так як Ахілла був останнім з Єпископів Александрійських, які обиралися народом і пресвітерами по конституції... перших часів християнства в Єгипті, то спосіб цього обрання і відображений на сторінках історії Александрійської Церкви. І це тим більше, що наступник Ахілли Олександр був обраний тільки Єпископами, що становило різкий контраст з

* Згідно з канонічними приписами Православної Церкви, висвятити єпископа мають звершувати не менше двох або трьох єпископів (1 пр. Ап.).

колишніми виборами Александрійських Єпископів». Такою, як вважає О.Громадський, була історична фактологія, а тому, «з цього пояснення випливає, що київські посвяти 1921 не мають жодних підстав у історії Церкви і повинні бути відкинуті...» [2, с. 41–42]. Як бачимо, Олексій Громадський тут акцентував увагу на диференціації у православній сакраментологічній традиції таких моментів як обрання єпископа та саме посвяту, хіротонію. Слід вказати, що про це говорив ще у XIX ст. казанський професор І. Бердников [8, с. 187]. Тому для О. Громадського, апеляція т. зв. «липківців» до історії не була належно обґрунтованою, оскільки, з його погляду, некоректно поставлені акценти і дві сакраментологічні фази змішано, що не відповідало історичній дійсності. Взагалі, слід відзначити, що за інтелектуальним складом Олексій – передусім історіософ. Майже всі сфери релігійно-сакральної дійсності він сприймав через призму історичної традиції – істинним є те, що освячене християнською історією. А тому неспроможність саме історичної аргументації апологетів «липківських посвят» для нього є визначальною.

Митрополит Олексій, описуючи свою зустріч з патріархом Александрійським Мелетієм, з яким також вів бесіду особисто, серед багатьох церковних проблем, які вони обговорювали, знову ж зупинявся на позиції першосвятителя щодо УАПЦ В. Липківського. Показовим для О. Громадського є те, що «про липківщину Патріарх Мелетій... не знав рівно нічого і тільки дивувався, як могло виникнути в житті Православної Церкви це незрозуміле явище». І знову ієрарх піднімав аргумент до т. зв. «александрійської практики»: «З приводу послань самосвятів на практику древньої Александрійської Церкви Патріарх дав ті ж пояснення, що і афінський Архієпископ Хризостом, тобто, що александрійські архієпископи перших століть поставлялися хорєпископами...» [2, с. 50]. В даному випадку, для Олексія важливою була оцінка ієрархії В. Липківського живими носіями тієї духовно-історичної традиції, на яку посилалися апологети т. зв. «самосвятства».

У часи міжконфесійного протистояння Автономної Церкви, очолюваної митрополитом Олексієм та «Адміністрації» митрополита Полікарпа (Сікорського) у 1941–1943 рр. проблема УАПЦ В. Липківського, а точніше ставлення до «самосвятського» духовенства обох українських церковних юрисдикцій, постала з новою силою. Вже сам факт того, що Полікарп може «зійтися з липківцями», на думку митрополита Олексія, неодмінно призводить до того, що «тоді недовго учинити розкол» [6, с. 269].

Трохи згодом О. Громадський так написав про протистояння з «Адміністрацією» П. Сікорського: «Я не трачу надії на повну перемогу, бо у нас правда, та й Луцьк відверто став на сторону липківців, через що перестав бути православним...» [6, с. 274]. Як бачимо, для Олексія Громадського саме прийняття церковних реформ В. Липківського ставило конфесійну інституцію поза межами православ'я, що говорить про кардинальність позиції ієрарха адже ігнорування канонічними нормами, яке продемонстровано з боку Всеукраїнського собору 1921 р., для Олексія Громадського означало втрату православної конфесійної ідентичності. Коли О. Громадський дізнався, що УАПЦ П. Сікорського приймали до себе священників-липківців без пересвяти, то ідентифікував її як «неолипківщину» [6, с. 285]. Сам митрополит Олексій писав, що, коли «де-хто з липківців звертається до мене за пересвятами, і я роблю це» [6, с. 279]. Ця практика пересвят свідчить про те, що для О. Громадського «київські висвяти» 1921 р. були безблагодатними, а тому це були не повторні висвячення, а справжня хіротонія. У листі до П. Сікорського Олексій Громадський прямо писав, що «полікарпівський» єпископат «допускають до служіння зі собою в «суцїм сані» тих, хто не має жодного сану... Це ж – відступництво від св. Православ'я...» [3, арк. 45].

На думку, яку репрезентує А. Свинар'ов, опираючись на дослідження Т. Міненка, Пінський собор УАПЦ П. Сікорського постановив свій особливий чин, не схожий ні на приєднання, ні на пересвяту. А відтак твердження про прийняття липківців у «суцїмому сані» не зовсім коректне [7, с. 74–75].

Примітно, що таке негативне ставлення до УАПЦ В. Липківського можемо спостерігати і серед деяких представників духовенства П. Сікорського, адже, за словами О. Громадського, є «недовольні з тієї форми, яку прийняло питання про липківців...» [6, с. 275]. Чи відповідав цей факт дійсності ми не знаємо, проте сам митрополит Олексій, опираючись на свідчення очевидців, які ми не маємо змоги перевірити, стверджував саме це.

Екзарх писав, що «липковці мають за собою розагітовані українські уряди і установи, просто гроші і способи льюкалізації», тобто мають підтримку серед націоналістичних кіл, однак він все одно глибоко переконаний у правоті своєї позиції, оскільки «маси народні з нами, особливо там, де липковців вже бачили і знають їм ціну». При цьому він з болем визнавав, що «голод релігійний так великий, що приймають по селах і липковців» [6, с. 279]. Про «спротив в народі» проти УАПЦ писав й І. Власовський, який зазначав, що сам В. Липківський причину цього вбачав у несприйнятті народом відмови від церковнослов'янської мови богослужіння [5, с. 126].

За аналогією з поділом громадсько-політичних сил Олексій Громадський позицію липківської ієрархії називав «лівою стороною нашої Церкви...» [6, с. 279]. Для О. Громадського суттєвою точкою дотику УАПЦ Липківського та Сікорського є їх активне включення у вирішення внутрішньоцерковних проблем політичних механізмів. «Наші новоявлені липковці, – писав екзарх Олексій, – ведуть діло до голосування в парафіях за них, або за нас... Для політиканів всі засоби і наслідки корисні і дозволені, аби тільки по-їхньому сталося» [6, с. 280]. Показовим є також той факт, що за підписом Олексія видано Постанову собору єпископів Автономної Церкви де «полікарпівці» прямо називалися «сектою липківців» [5, с. 223], що свідчить не лише про негативне ставлення до інституції В. Липківського О. Громадського та його єпископату, а й про те, що «автономісти» відмовляли «липківцям» навіть у праві називатися Церквою.

Розмірковуючи про свою переписку з представником «Адміністрації» Александром (Іноземцевим) митрополит Олексій зазначав, що останній не давав чітких відповідей та канонічної оцінки фактам прийняття священників-липківців у «сущому сані», а тому О. Громадський робив висновок, що Александр не мав канонічно обґрунтованої відповіді, а тому називав його церковну структуру «єретичною» [6, с. 286]. Характерним є те, що у православній доктринальній системі під терміном «єресь» (αἵρεσις – «вибір, вчення, секта, філософська школа») розуміється порушення догматів. У випадку з «липківцями» порушено лише ряд канонічних положень, що можна кваліфікувати як «розкол». Очевидно, Олексій Громадський розглядав В. Липківського як людину, що своїми діями порушила єдність Православної Церкви, а «єдність» це вже категорія догматична. Тому, можна припустити, що, з позицій О. Громадського, інституція В. Липківського швидше не теоретично-віроповчально була єретичною, а праксеологічно порушувала догмат про єдність.

Отже, як бачимо, митрополит Олексій досить негативно ставився до церковної інституції В. Липківського та способу її утворення на Київському соборі 1921 р. Особливого значення мислитель надавав своєрідності єпископських хіротоній, що мала місце при висвятах В. Липківського в силу того, що були кардинально порушені церковні канони, визнані Вселенським православ'ям, які забезпечували дійсність «апостольського преемства» у Православній Церкві. Опіраючись на позицію церковних істориків та східних патріархів, Олексій Громадський не визнавав дійсність ієрархії УАПЦ, вважаючи її безблагодатною, оскільки були порушені базові принципи сакраментології, освячені церковною традицією та історією. Саме ставлення до «липківського» духовенства, серед іншого, було тим проблемним полем, яке не дало змоги об'єднатися двом православним юрисдикціям на українських землях (Автономній Церкві та «Адміністрації») і в роки Другої світової війни, породивши черговий церковний розкол в українському православ'ї.

Список використаних джерел

1. А.[рхиєпископ] А.[лексій]. Памяти Высокопреосвященного Митрополита Михаила Ермакова / А. А. – Варшава: Синодальная тип-я, 1932. – 16 с.
2. Алексий (Громадский), еп. Посещение Его Блаженством, Блаженнейшим Митрополитом Дионисием Святых Православных Автокефальных Восточных Церквей / епископ Алексий (Громадский). – Варшава: Синодальная тип-я, 1928. – 148 с.
3. Алексій (Громадський), митр. Одвертий лист до Владики Полікарпа / митрополит Алексій (Громадський) // Державний архів Рівненської області, ф. Р-281, оп. 1, спр. 17, арк. 42–46.
4. Афанасьев Н. Н., прот. Неудавшийся церковный округ / протоиерей Н. Н. Афанасьев // Православная мысль. – 1953. – № 9. – С. 7–30.
5. Власовський І. Ф. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4 тт. / Репр. вид. / І. Ф. Власовський. – Т. IV: (XX ст.). – Ч. 2. – Київ [Б. в.], 1998. – 416 с.
6. Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910–1969 / Упор.: Ю. Горбач, Н. Московченко, І. Преловська. Ред. колегія: П. Сохань (голова) та ін.. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2011. – 744 с.
7. Свинар'ов А. Еклезіологічний аналіз розколів в Україні у XX столітті: дис. канд... богослів'я / А. Свинар'ов. – К.: КДА, 2001. – 159 с.
8. Цыпин В., прот. Курс церковного права. Учебное пособие / протоиерей В. Цыпин. – Клин: Фонд «Христианская жизнь», 2002. – 704 с.

Alexander Itsenko

PHILOSOPHICO-THEOLOGICAL ASSESSMENT UAOC V. LYPKIVSKOGO IN THE CREATIVE HERITAGE OF METROPOLITAN ALEXIA (GROMADSKOGO)

Considered the philosophical and theological views of metropolitan Alexia (Gromadskogo) for church institution of Lypkivskogo, what appeared in council of Kyiv in 1921. Considered those sections of creative heritage of thinker by critico-analytical method where he analyzes the phenomene such named "samosviatstvo" and determine, that Gromadskyy represented those of Ukrainian hierarches which evaluated the negative "consecration of Kyiv". He believed that so disturbed the basic of sakramentological tradition, sacred by history and reflected in the canons of the church.

Keys words: *Vasyl Lypkivsky, orthodoxy, church, "samosvyatstvo", consecration of a bishop.*